

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАЛИХ РІЧОК ТА ЇХ ОХОРОНИ

Розглянуто екологічне та народногосподарське значення малих річок, розкрито проблеми їх раціонального використання та охорони.

Ключові слова: мала річка, екологічні функції річок, екологічний стан.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Залежно від площі водозбірного басейну усі річки поділяються на декілька категорій: великі (з площею водозбору до 50000 км²), середні (від 2000 до 50000 км²), малі (з площею водозбору менше 2000 км²). З прийнятими згідно Водного кодексу України критеріями, до категорії малих річок відносяться водотоки, які мають площу водозбору не більше 2000 км² при умові, що річка розташована в одній фізико-географічній зоні [1].

Відомо, що малі річки формують водні ресурси, гідрохімічний режим та якість води у середніх і великих ріках, створюють природні ландшафти великих територій. Існує і зворотній зв'язок – функціонування басейнів малих річок визначається станом регіональних ландшафтних комплексів.

Актуальність теми. Малі річки, у зв'язку з їх великою кількістю, представляють собою один з найважливіших елементів географічного середовища і відіграють значну роль в житті людини. Більшість малих річок – це самі верхні ланки великих річкових систем, які є областями формування ресурсів поверхневих вод, тому вони в значній мірі визначають своєрідність складу води і водних біоценозів, особливості гідрологічного і біологічного режиму середніх і великих річок, які живляться їх водами.

Малі річки України містять значні запаси води, мають величезний біофонд цінних тварин і рослин, а також є колекторами поверхневого стоку, тобто об'єктами, де завдяки значній самоочисній здатності відбувається очищення від різноманітних забруднень, що потрапляють до них з навколишнього водозбору.

Малі річки містять у собі основну масу запасів прісних вод України і відіграють вирішальну роль в економіці як держави взагалі, так і проживаючого в їх басейнах населення.

Виклад основного матеріалу. В Україні водні джерела використовуються в усіх можливих напрямках: водний транспорт, рибне господарство, лісосплав, побутове, промислове і сільськогосподарське водопостачання, гідро- і теплоенергетика, водна меліорація та рекреація тощо.

Основним споживачем води, в басейнах малих річок є сільське господарство – на його частку припадає до 70 % використання річкової води. Для комунально-побутових потреб витрачається від 10 до 30 % загального об'єму річкової води, яка використовується на санітарні потреби міст і селищ, роботу підприємств побутового обслуговування, поливання вулиць і зелених насаджень, протипожежні заходи тощо. Промислові підприємства, автомобільний та залізничний транспорт, зв'язок використовують до 44 % де вода використовується для виробництва продукції, як теплоносій, як поглинач, а також для змішаного використання [2].

Всебічне використання річок, їх зарегулювання, відбір вод на полив та господарсько-побутові потреби, а також перетворення річок на колектори стічних вод порушили їх природний стан. Річки стали забрудненими, спрямленими, мілководними, з поганою якістю води, збідненими рослинами й тваринами. Надміру інтенсивне використання в народному господарстві як самих річок, так і їхніх водозборів, порушує їх природний гідрохімічний та гідробіологічний режим, зменшує водність і глибину, річки замулюються і заростають, збільшується їх евтрофікація за рахунок накопичення сполук азоту, фосфору та калію. Відмічено повсюдне забруднення води і донних відкладень річок господарсько-побутовими стоками, які містять значну кількість органічних біогенних елементів, пестицидів, важких металів тощо. Так, за результатами екологічної оцінки басейнів малих річок, проведеної Українським НДІ водогосподарсько-екологічних проблем, встановлено, що немає жодного басейну, стан котрого можна було б класифікувати як добрий (табл. 1).

Слід зазначити, що малі річки мають ряд особливостей, які необхідно враховувати при розробці заходів щодо їх раціонального використання та охорони. Перша з них – яскраво виражена залежність водності, гідрологічного режиму і якості води малих річок від стану поверхні водозбору, значення якого у ряді випадків буває важливішим, ніж кліматичні та погодні фактори.

Таблиця 1.

Екологічна оцінка басейнів малих річок [2]

Оцінка стану	Україна	Полісся
Якість води		
Дуже чиста	-	-
Чиста	-	-
Задовільної частоти	3	11
Забруднена	20	17
Брудна	16	28
Дуже брудна	61	44
Стан басейну річки		
Добрий	-	-
Зміни незначні	2	6
Задовільний	10	22
Поганий	39	33
Дуже поганий	31	28

Друга, не менш важлива особливість – це та, що малі річки є початковою ланкою річкової мережі, і всі зміни у їх режимі, безперечно, позначаються на всьому гідрографічному ланцюгу. Тому з посиленням господарського навантаження на довкілля та водозбірні площі річок, особливу увагу слід приділяти саме малим річкам. Оцінюючи сучасний чи очікуваний стан малих річок, необхідно враховувати такі їх особливості[3]:

- малі річки є основним джерелом живлення великих рік, тому збереження їх має найважливіше значення для захисту водних ресурсів від виснаження;

- на водозборах малих річок розміщується значна кількість населення, промислових об'єктів, сільськогосподарських земель, що визначає велике народногосподарське значення цієї категорії річок;

- внаслідок малої величини ці річки дуже чутливі до певних видів господарської діяльності, що особливо гостро позначається на водному режимі території.

Тому в умовах постійного збільшення обсягів використання водних ресурсів при дуже обмежених їх запасах і нерівномірному розподілі по території необхідна науково обґрунтована система ведення водного господарства, яка забезпечувала б оптимальний розподіл водних ресурсів за природно-географічними зонами, економічними районами і галузями народного господарства, відтворення, охорону і комплексне використання води як в Україні загалом, так і в окремих її адміністративно-територіальних одиницях, а також раціональну систему обліку, планування і управління водогосподарським комплексом. Велике значення для охорони малих річок має боротьба з водною ерозією та замуленням, охорона прируслових джерел, створення водоохоронних зон лісонасаджень та природних кормових угідь, систематичне очищення русел, збереження болотних масивів у долинах річок, повна відмова від їх осушення, будівництво гребель, ставків та невеликих водосховищ, які б регулювали стік, тощо.

Основним законодавчим актом, що регламентує використання, охорону вод, державне управління і контроль у галузі використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів, є Водний кодекс України (ВКУ), введений в дію Постановою ВР України від 6.06.1995 р. Згідно з ним: "Усі води (водні об'єкти) на території України є національним надбанням народу України, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту". Згідно зі статтею 80 ВКУ, з метою охорони водності малих річок забороняється [1]:

- змінювати рельєф басейну річки;
- руйнувати русла пересихаючих річок, струмків та водотоків;
- випрямляти русла річок та поглиблювати їх дно нижче природного рівня або перекривати їх без улаштування водостоків, перепусків чи акведуків;
- зменшувати природний рослинний покрив і лісистість басейну річки;
- розорювати заплавні землі та застосовувати на них засоби хімізації;
- проводити осушувальні і меліоративні роботи на заболочених ділянках та урочищах у верхів'ях річок;
- надавати земельні ділянки у заплавах річок під будь-яке будівництво (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних споруд), а також для садівництва та городництва;

• здійснювати інші роботи, що можуть негативно вплинути чи впливають на водність річки і якість води в ній.

Водокористувачі та землекористувачі, землі яких знаходяться в басейні річки, повинні забезпечувати здійснення комплексних заходів щодо збереження водності річок та охорони їх від забруднення і засмічення.

Для попередження забруднення річки, знищення рослин і тварин, що оселяються на її берегах, а також для створення сприятливих умов її існування, з обох берегів річища від витоків до гирла на території долини встановлюються так звані прибережні захисні смуги (ПЗС) та водоохоронні зони (ВЗ). Ці ділянки є природоохоронними територіями, господарська діяльність на яких має певні обмеження і регулюється Водним кодексом України.

Висновок. Водною малих річок, які становлять близько 99 % річкової мережі басейнів великих річок і зазнають надзвичайно великого антропогенного навантаження, забезпечується понад 20 % усіх народногосподарських потреб України. Водні ресурси малих річок мають істотне значення як для економіки країни, так і для підтримки екологічної рівноваги у регіоні їх розташування. Тому проблема раціонального використання та охорони малих річок повинна вирішуватись комплексно, системно, з урахуванням взаємовпливу усіх факторів, процесів та компонентів географічної мережі, а також впливу господарської та іншої діяльності з боку людини. В значній мірі вирішення цієї проблеми залежить від ефективного правового регулювання використання та охорони малих річок нашої держави.

Список використаних джерел

1. Водний Кодекс України. Постанова Верховної Ради № 214/95 – ВР від 06.06.95.
2. Еколого-економічні проблеми довкілля Житомирщини [Кол. Моногр.] / В. І Карпов, С. П. Сіренький, В. К. Данилко та інші; Під заг. ред. П. П. Михайленка. – Житомир, 2001. – 320с.
3. Малі річки України : Довідник / А. В. Яцик, Л. Б. Бишовець, Є. О. Богатов та ін. / за ред. А. В. Яцика. – К. : Урожай, 1991. – 294 ст.
4. Навчальний посібник. Гідрографічна характеристика малих річок Житомирської області // В. В. Дорощенко, Г. І. Васенков, О. Є. Поліщук, О. В. Бельська // Житомир-2003. – 25 с.

Аннотація. Рассмотрено экологическое и народнохозяйственное значение малых рек, раскрыты проблемы рационального их использования и охраны.

Ключеві слова: малая река, экологические функции малых рек, экологическое состояние.

Summary. The ecological and economic significance of small rivers has been considered. The problems of rational use of small rivers and they protection and has been exposed.

Key words: small river, ecological functions of the small rivers, ecological condition.